

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Bahar/Spring, 2022, 9 (1), 164-188

TOPLUMSAL KURUMLAR OLARAK VAKIFLAR VE İŞLEVLERİNE GÖRE AMASYA VAKIFLARI

Foundations as Social Institutions and Amasya Foundations According to Their Functions

Abdulhamit BUDAK

Dr. Öğr. Üyesi Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri
Bölümü Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, abdulhamit.budak@amasya.edu.tr, ORCID:
0000-0003-4253-2315

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received:	28/03/2022
Kabul Tarihi / Accepted:	26/05/2022
Yayın Tarihi / Published:	30/06/2022
Cilt / Volume:	9
Sayı / Issue:	1
Sayfa / Pages:	164-188

Atıf / Cite as: Budak, Abdulhamit. "Toplumsal Kurumlar Olarak Vakıflar ve İşlevlerine Göre Amasya Vakıfları" [Foundations as Social Institutions and Amasya Foundations According to Their Functions]. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 9/1 (2022), 164-188. Doi: <https://www.doi.org/10.17859/pauifd.1093740>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Ithenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 9 (1) 2022: 164-188

TOPLUMSAL KURUMLAR OLARAK VAKIFLAR VE İŞLEVLERİNE GÖRE AMASYA VAKIFLARI*

Abdulhamit BUDAK**

Öz

Toplumsal kurumlar toplumların ihtiyaçlarını gidermek amacıyla oluşturdukları yapılardır. Toplumsal kurumlar asli ve tali toplumsal kurumlar şeklinde ikiye ayrılırlar ve bütün toplumsal kurumlar birbirleriyle ilişki içerisindedir. Vakıflar tali toplumsal kurumlar içinde değerlendirilen kurumlar olmasına rağmen diğer toplumsal kurumlarla da ilişkilidir. Din kurumuyla yakından ilişkili görünmelerine rağmen vakıflar, işlevlerinin çeşitliliği nedeniyle eğitim, siyaset ve ekonomi gibi kurumlarla yoğun ilişki içerisindedir. Nitel bir çalışma olan bu makalede Osmanlı toplum hayatının incelenmesinde önemli kaynaklardan biri olan şer'iyye sicillerinden; H. 1254 (M.1838 ve 1839) tarihli 76 numaralı Amasya sancağı şer'iyye'sicili veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Bu defterde bulunan vakıf muhasebe kayıtlarından hareketle Amasya sancağı merkez kazasının vakıfları ele alınmış ve işlevlerine göre tasnif edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Din sosyolojisi, Toplumsal kurumlar, Şer'iyye Sicilleri, Vakıf, Amasya Vakıfları.

Foundations as Social Institutions and Amasya Foundations According to Their Functions

Abstract

Social institutions are structures created to meet the needs of societies. Social institutions are divided into primary and secondary social institutions, and all social institutions are in a relationship with each other. Although foundations are regarded as secondary social institutions, they are also related to other social institutions. Although they seem to be closely related to the institution of religion, foundations are in close contact with institutions such as education, politics and economy due to the diversity of their functions. In this qualitative study, one of the significant sources in the study of Ottoman public life, şer'iyye registers; H. 1254 (Amasya sanjak No. 76 dated 1838 and 1839) was used as a data source for the Sharia. Based on the accounting records of the foundation contained in this book, the foundations of the Amasya sanjak central accident have been considered and classified according to their functions.

Keywords: Sociology of religion, Social institutions, Şer'iyye Registers, Foundation, Amasya Foundations.

* Yazar makalede *Etik Kurul İzni* gerektirecek bir durum bulunmadığını ve bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, abdulhamit.budak@amasya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4253-2315

Structured Abstract

It is seen that in the times when the municipality institution was not established, today's municipality functions were performed by foundations in Ottoman cities, as well as education, cooperation and religious services were carried out by foundations. It has been revealed with this study that the institutional functions touching all areas of religious and social life are also performed in the city of Amasya. In the book no. 76, it is seen that there are twenty-three foundations for worship purposes, six for educational purposes, seventeen for Sufi purposes, and ten for social purposes. Mosques and masjids, that is, foundations established for worship purposes, have been institutions that not only maintain and repair places of worship, but also realize social purposes such as education and imaret. While these foundations were being considered, they were evaluated within mosques for worship purposes because their names are mosque foundations. For example, the Sultan Bayezid Foundation performed functions related to the needs of the mosque, as well as the needs of the madrasah related to education and the imaret for social purposes. In the same way, foundations such as Mehmet Pasha Foundation, Khidr Pasha Foundation, İyas Aga Foundation and Yorguç Pasha Foundation are foundations with multi-purpose functions. When the functions of the foundations are evaluated, the foundations established for the purpose of worship undertook the tasks such as establishing and maintaining mosques and masjids. Duties such as repairing and illuminating the mosque, maintaining and repairing the fountain, and improving the waterways were also fulfilled by the foundations. In addition, the wages of officials such as imams, muazzins, orators, and preachers were also paid by the foundations. Foundations established for educational purposes have been established for the establishment and maintenance of institutions such as madrasah, school, sibyan school, darulhadis, muallimhane, library. The proceeds were used to pay for maintenance and repair, as well as for the wages of personnel working in institutions that perform muderris, muallim, hafiz-i kutubs and other auxiliary services. In addition, the basic needs of the students such as eating, drinking, and housing were also met by the foundations. Foundations established for Sufi purposes are facilities for the needs of institutions such as dervish lodges, and zawiyas and tomps. Of these institutions, in particular, dervish lodges has the function of non-formal educational institutions. In teaching the teachings of the Sufi school to which they are affiliated, they also aimed to provide adaptive education, that is, moral education, while teaching their members. In addition, dervish lodges and zawiyas undertook the task of preparing food for the needy and distributing sweets such as halva and morsels on certain days of the year, especially on holy days, in order to cheer up the people. The tombs, where the sufi masters are buried were also built by such foundations, and their maintenance and repair works were carried out by them. Foundations with a social function are foundations that carry out the work of today's municipalities. The maintenance and repair of the neighborhoods, the fulfillment of the needs of the poor, the maintenance and repair of the fountains and waterways in the neighborhood were carried out by these foundations. Their income consists mostly of the money given by the rich people of the neighborhood. Apart from this, the maintenance and repair of the water closets established to supply snow to the snow dispensers in different parts of the city

and to extract water from the river were carried out by such foundations. Foundations established for the aim of divine grace reveal the individual motivational power of religion. Additionally, the rich and powerful contribution made in terms of their social functions also shows how much the the social value of foundations is. The functions performed by foundations in both religious and social terms bring it into the fields of interest and study of religious sciences and the science of sociology. When the religion-society relationship is mentioned, foundations are within the field of interest of the sociology of religion discipline. The Ottoman archives, which provide a rich source for researchers on this issue, especially the sharia registers, help to understand the dynamics of the structure of Ottoman society, as well as make an important contribution to the assessment of today's society.

Keywords: Sociology of religion, Social institutions, Şer'iyye Registers, Foundation, Amasya Foundations.

GİRİŞ

Toplumlar grupların ortak ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik davranış örüntüleri geliştirirler. Bu durum onların toplumsal süreçler içerisinde hayatlarını kolaylaştırmak için oluşturdukları yapıları ifade eder. Belli değerler etrafında belirlenen rollerin, statülerin yer aldığı bu yapıda normlar bulunur ve ilişkiler bu normlar etrafında şekillenir. Toplumda ihtiyaçları karşılamak ve normları belirlemek için oluşturulan bu yapıya kurum adı verilir. Sosyolojide kurumlar kendilerine ait özelliklere ve işlevlere sahiptir. Din, aile, ekonomi, eğitim, siyaset gibi temel kurumlar toplumların yapılarına göre farklı özelliklere sahip olsalar da tüm toplumlarda görülen ortak kurumlardır.¹

Toplumsal kurumları temel kurumlar ve tali kurumlar olmak üzere iki ana başlık altında sınıflandırmak mümkündür. Temel kurumlar toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamak için oluşturulmuş kurumlardır. Tali kurumlar ise temel kurumların altında şekillenen kurumlar olup daha az ve daha özel ihtiyaçları karşılamak için kurulmuşlardır.²

Vakıflar genel itibariyle ana kurumlardan biri olmasa da işlevi açısından hemen hemen her biriyle ilişkili ve her birinin bir alt yani tali kurumu olabilecek kurumlardır. Vakıflar belli bir manevi kazanç (sevap) elde etme yönüyle din kurumuyla alakalı iken eğitim kurumlarının yaşatılması noktasında eğitim kurumuyla, gelirlerin elde edilmesi ve harcanması ile de ekonomi kurumuyla ilgilidir. Bunun yanında yönetim ve siyasi yapıyla ilişkileri konularında da aile ve siyaset kurumunun ilgi alanlarına girmektedirler.³

İslam dininin kaynaklarında var olan yardımlaşma ile ilgili emir ve tavsiyeler Müslüman toplumların vakıf kurma yönündeki gayretlerini arttırmıştır. Özellikle

¹ T.B. Bottomore, *Toplum Bilim* (İstanbul: Beta Basım Yayın, 1984), 115.

² Gönül İçli, *Sosyolojiye Giriş* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2009), 82.

³ Özcan Güngör, "Sosyal Bir Kurum Olarak Vakfı Doğuran Sebepler", *Toplum Bilimleri*, Haziran 2010, 4 (7): 167-184 171.

sadakayı cariyeinin öldükten sonra amel defterini açık tutacağı inancı vakıf kurmayı teşvik etmiştir. Bu durum o kadar çok yaygınlık göstermiştir ki İslam medeniyetinin “vakıf medeniyeti” diye isimlendirilmesine neden olmuştur.⁴

Vakıfların kuruluşu toplumsal açıdan belli bir zenginliği yani sermaye birikimini ve istikrarlı siyasi ortamı gerektirir. Bunların olmadığı yerde kurumsal ve hukuki anlamda yeterli şartlar sağlanmadığı için yaygın şekilde vakıf kurumunun oluşturulmasından bahsedilemez. Bu açıdan İslam siyasi hayatının en müreffeh ve istikrarlı şartlarını oluşturan Osmanlı Devleti döneminde toplumsal temel ihtiyaçların karşılanması adına binlerce eser inşa edilmiş ve bu kurumların hayatta kalıp işlevlerini yerine getirmesi içinde binlerce vakıf kurulmuştur.⁵

Osmanlı toplumunda vakıflar sadece padişah, vezir, paşa gibi üst düzey yöneticilerin kurduğu kurumlar değildir. Belli bir miktarda gelir getiren malı olan her birey hayır amaçlı vakıf kurabilir ve malının gelirlerini bu vakfa tahsis edebilirdi. Bu yönüyle vakıflar sadece başkentte veya büyük şehirlerde kurulmamış taşradaki şehirlerde de vakıflar kurulmuştur. Bunlar üst düzey yöneticilerin kurduğu vakıflar gibi büyük gelirlere sahip olmasalar da buldukları yerlerde önemli işlevleri yerine getirmişler ve yüzyıllar boyunca da ayakta kalmayı başarmışlardır.⁶

Osmanlı toplum yapısında önemli işlevler üstlenen vakıf kurumu devletin görev alanları dışında halka hizmet eden sivil kuruluşlardır. Belli bir hukuki sisteme sahip olan bu kurumlar öncelikli olarak toplum hayatını kolaylaştırmayı amaçlamışlar ve belli temel kurumların görevlerini yerine getirmede tali kurumlar olarak işlevler üstlenmişlerdir. Dini uygulamalardan, eğitime, barınmadan ekonomik hayata pek çok alanda faaliyet gösteren vakıfları işlevleri açısından sınıflandırmak mümkündür.⁷

Bu çalışma Osmanlı taşrasının önemli şehirlerinden Amasya'daki vakıfları incelemeyi ve toplumsal işlevlerine göre tasnif etmeyi amaçlamaktadır. Nitel bir çalışma olan bu makalede doküman analizi yöntemiyle konu ele alınacaktır. Doküman incelemesi araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı belgelerin analizini kapsar. Arşiv belgeleri bu anlamda önemli yazılı veri kaynaklarından birisidir. Bu çalışmada veri olarak da Amasya şehrinin H. 1254 (M.1838 ve 1839) tarihli, 76. sayılı şer'iyeye sicil defteri kullanılacaktır. Doksan yedi varaktan oluşan bu defterde Amasya sancağına bağlı Merzifon, Lâdik, Osmancık, Mecitözü, Havza, Vezirköprü kazalarına ait vakıf muhasebe kayıtları da bulunmaktadır. Hacimli olan bu defterdeki tüm vakıflar hakkında bilgi vermek daha geniş bir çalışmanın konusu olduğu için bu çalışmada sadece Amasya merkez kazasının şehir merkezinde bulunan vakıflar incelenecek ve işlevlerine göre

⁴ Halil İnalçık, “Vakıf Medeniyeti”, *Vakıflar Dergisi*, 80. Yıl Özel Sayısı, 2019. 245-247.

⁵ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, *Vakıflar Dergisi*, 2 (1942): 354.

⁶ Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2013), 48.

⁷ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42/478.

sınıflandırılacaktır. Osmanlı şehir kültürünün şekillenmesinde vakıfların önemli bir rolü olduğu kabulünden hareketle Osmanlı toplum yapısının ve dini hayatının daha iyi anlaşılması için arşivlerde var vakıflarla ilgili bilgilerin günümüze kazandırılması önem arz etmektedir. Çalışma taşradaki Osmanlı toplum yapısında var olan vakıf kültürünün ortaya konulması, şehirde yok olmaya yüz tutmuş vakıfların ve vakıf eserlerinin hatırlanması açısından önem arz etmektedir

1. Toplumsal Kurumlar

Çalışmanın konusu olan vakıflar hakkında bilgi vermeden önce toplumsal yapı içerisindeki yerini ortaya koymak gerekir. Sosyoloji açısından vakıflar toplumsal kurumlar içerisinde ele alınıp incelenmekte, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için toplum tarafından tesis edilen kurumlar olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle vakıflarında içerisinde yer aldığı toplumsal kurumların ne oldukları ve özellikleri konusu önem kazanmaktadır.

Toplumlar temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve hayatı daha kolay yaşanabilir bir hale getirmek için kendi yapıları içinde bazı düzenlemeler ve organizasyonlar meydana getirirler. Bu organizasyonlar genel itibariyle toplumun her kesiminin beklentilerine cevap vermesi gerekirken aynı zamanda bir bütün olarak kabul görmesi de gerekir. Toplumlarda bu işlevlere ve özelliklere sahip olan toplumsal yapıların en önemlisi kurumlardır.⁸ Kurumların temel işlevi toplumların sağlam temeller üzerine kurulmasını ve hayatiyetinin devam ettirmesini sağlamaktır. Bunun yanında toplumun çoğunluğu tarafından kabul edilmişliğe, onaylanmış ilişki sistemlerine ve davranış kalıplarına sahip olan kurumlar norm ve kurallardan meydana gelmiş yapılardır.⁹

Kurumu tanımlamadan önce, sahip olduğu özellikleri belirtmek onun ne olduğuna dair soruya verilecek cevabı daha anlaşılır kılacaktır. Kurumlar temel itibariyle şu özelliklere sahiptir:

Kurumların toplum içerisinde gerçekleştirdikleri amaçları vardır.

Kurumları belli bir süreklilikleri vardır.

Kurumlar diğer kurumlarla ve tali kurumlarla sürekli bir ilişki içerisinde dirler.

Bir kurum başka kurumlarla ilişki içinde olsa da kendi içerisinde özel bir işleyişe ve yapıya sahiptir.

Kurumlar formel veya informal kurallar bütünü içerisinde değer yüklüdürler.¹⁰

Kurumların yukarıda verilen özellikleri bağlamında belli bir tanımlanması yapıldığında şu şekilde tanımlamak mümkündür; “Bir kurum kişilerin temel sosyal

⁸ Gordon Marshall, “Kurum, Toplumsal kurum”, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü (Ankara: Bilim-Sanat Yay. 1999), 438.

⁹ Mimar Türkkahraman, *Toplum ve Temel Toplumsal Kurumlar, Kurumlar Sosyolojisine Giriş* (Ankara: Alp Yayınevi, 2006), 9.

¹⁰ Mustafa Aydın, *Kurumlar Sosyolojisi* (Ankara: Kadim Yayınları, 2011), 1.

gereksinimlerini karşılama amacıyla belirli onaylanmış ve birleştirilmiş tarzlarda oynadıkları, oldukça sürekli sosyal örüntü, rol ve ilişki yapısıdır.”¹¹

Toplum bireylere belli sorumluluklar yükler ve sorumlukların yerine getirilmesi ister. Bu sorumlulukların belirlenmesinde ve yerine getirilmesinde kurumlar önemli işlevler üstlenmişlerdir. Bu işlevler genel itibarıyla olumlu işlevler olmakla beraber bazı olumsuz işlevlerin olduğundan da bahsetmek mümkündür. Kurumların olumlu işlevlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Kurumlar grupların bütünleşmesini, iş birliğini ve dayanışmasını sağlar.
- Kurumlar kişilerin toplumsal davranışlarını kolaylaştırır.
- Kurumlar bireylere hazır yapılmış sosyal rol ve ilişki ağları sağlarlar.
- Kurumlar bireylerin yeteneklerini geliştirirler.
- Kurumlar kültürün devamı sağlamakta istikrarlı ortamlar oluştururlar.
- Kurumlar sosyal kontrolü sağlarlar.
- Kurumlar sorumlulukları diğer bireyler üzerine yaygınlaştırarak sorumlulukların eşit dağılımını sağlarlar.

Kurumların olumsuz işlevleri hakkında da şunları söylemek mümkündür;

Kurumlar hızlı değişime açık olmadıklarından toplumsal değişimin önünde engelleyici işlevleri olabilir.

- Toplumların ihtiyaç duyduğu yeniliklerin kabullenilmesinde ve uygulanmasında kurumlar engelleyici işlevler üstlenebilir.
- Bozulmuş olan kurumların değiştirilmesinde mevcut kurumlar değişime karşı direnç gösterebilirler.
- Kurumlar oluşturdukları sosyal denetim ve kültürel koruyuculuk özellikleri sebebiyle fertler üzerinde baskı oluşturabilirler. Buda bireylerin kişiliğinin gelişimini olumsuz etkiler.¹²

Kurumları temel ve tali kurumlar şeklinde iki başlık altında sınıflandırmak mümkündür. Temel kurumlar katılımın yüksek olduğu, toplum için özsel olan, birey ve toplum açısından ortak çıkarların önemsendiği kurumlardır. Tali kurumlar bu özelliklere sahip olmayan kurumlar olup temel kurumların içinde pek çok farklı şekilde bulunurlar ve karşımıza çıkarlar.

Fichter temel kurumları ve onların altında bulunan tali kurumları şu şekilde sıralamaktadır;¹³

a) Aile kurumu cinsel ilişkileri ve çocukların doğumunu düzenleyen, standartlaştıran bir sistemdir. Bu temel kuram altında nişanlılık, evlilik, çocuk bakımı, yasal ilişkiler ve bunlara benzeyen alt kurumlar kapsanır.

¹¹ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?* (Ankara. Attila Kitapevi, 1996), 120.

¹² Zeki Aslantürk, Tayfun Amman, *Sosyoloji, Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat fakültesi Yayınları, 1999), 260-262.

¹³ Fichter, *Sosyoloji Nedir?* 125,126.

b) Eğitim kurumu gayri resmi olarak evde ve genel kültürel çevrede, resmi olarak toplumun karmaşık eğitimsel düzenlemelerinde gerçekleştirilen sistemli bir sosyalizasyon surecidir. Bu kurumun çerçevesi içindeki yardımcı düzenlemeler not verme, sınav, mezuniyet, dereceler, ev ödevleri ve onur listesi sistemleridir.

c) Ekonomi kurumu, sayesinde topluma maddi ürün ve hizmetlerin sağlandığı örüntüleşmiş sosyal davranışlardan oluşur. Meta üretimi, dağıtımı, mübadelesi ve tüketimiyle ilgilenir. Yardımcı kurumlar ise şunlardır: Kredi ve banka, defter tutma, reklam, pazarlık ve benzeri sistemler.

d) Siyasal kurum öncelikle kamu düzenini ve genel yönetimi sağlama gereksinmesine yönelik işlevlerde bulunur. İçinde yer alan alt kurumlar olarak yasal sistem, ordu ve polis sistemi, kamu hizmetine seçilme ve atanma formları, yabancı ülkelerle diplomatik ilişkiler gösterilebilir.

e) Dini kurumlar kişinin Tanrı ile ilişki kurma gereksinmesini karşılarlar. Dua ve ibadet formlarında ifade edilir. Dışsal ve kavramsal davranış örüntülerinin doğruluk veya yanlışlığına işaret eder, moral ve etik sistemleri içerirler. Yardımcı kurumlar arasında din adamı-cemaat ilişkisi, dua sistemleri ve dini törenler gösterilebilir. Bazı yerlerde ise büyü ve boş inanç uygulamaları dini gruplarca kurumsallaştırılmaktadır.

f) Boş zaman değerlendirme kurumu kişinin fiziki ve zihni dinlenme gereksinmesini karşılar. Yardımcı kurum olarak, oyun, spor, dans ve resim, müzik, drama gibi estetik sanat sistemlerini içerir.

2. Toplumsal Kurum Olarak Vakıflar

Vakıflar toplumların temel ihtiyaçlarını karşılamak adına dini motivasyonla oluşturulmuş kurumlardır. Buradaki dini motivasyon Allah'ın rızasını kazanmak olup dayanağı Kuran ve sünnet gibi temel kaynaklardır. Kuran'daki kaynakların en bilineni "*Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir.*" (Âl-i İmrân 3/92) ayetidir. Ayette iyiliğe ulaşmanın şartı sevilen şeylerden infak etmek olarak belirlenmiş, infak teşvik edilmiştir. Sünnetten kaynak ise "*sadaka-i câriye*" yani kendinden devamlı istifade edilen hayır ve hasenat vurgusunu içeren hadistir. Bu hadiste Hz. Muhammed şöyle buyurmaktadır: "*İnsan ölünce üç şey dışında ameli kesilir. Sadaka-i câriye yani faydası kesintisiz devam eden hayır, kendisinden faydalanılan ilim ve kendisine dua eden hayırlı evlat.*" (Müslim, Vasiyye, 14).¹⁴

İmam Yusuf ve Ebu Muhammed vakfı; "*bir mülkün menfaatini halka tahsis edip aynını Allah'ın mülkü hükmünde olarak temlik ve temellükten müebbeden men etmek*" şeklinde tanımlarken İmâm-ı Â'zam "*bir mülkün aynı, sahibinin mülkü hükmünde kalmak üzere menfaatini bir cihete tasadduk etmek* olarak tanımlamıştır.¹⁵

¹⁴ Mehmet Şeker, *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987), 115.

¹⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye kamusu* (İstanbul: Bilmen

İmameyn'in tarifinde vakfın Allah'ın mülkü olduğu ve başkasının sonsuza dek sahiplenemeyeceği vurgusu İmâm-ı Âzam da ise gelirin belli bir amaçla tasadduk edilmesi vurgusu ön plana çıkmaktadır.

Vakıfların kaynağı konusunda farklı bazı değerlendirmeler söz konusu olsa da kuruluşundaki amaç ve uygulanmasındaki orijinallik göz önünde tutulduğunda kaynağın İslam medeniyeti olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Muhammed ve sahabe döneminden başlayarak günümüze kadar tüm İslam devletlerinde vakıflar teşekkül edilmiş, Osmanlı ile bu zirveye ulaşmış hatta Osmanlı medeniyeti "vakıf medeniyeti" şeklinde adlandırılmıştır. Bu yönüyle vakıflar İslam medeniyetinin teşekkülü ve yaşatılması açısından önemli kurumlar olarak ön plana çıkmaktadırlar.¹⁶

Vakıfların dini, ekonomik, eğitim, sosyal yardım, siyaset gibi toplumsal yapıyı ilgilendiren pek çok alanda işlevleri mevcuttur. İşlevsel anlamdaki bu genel etkileriyle toplumsal kurumların hemen hemen hepsiyle de ilişkilerinin olduğunu söylemek mümkündür.¹⁷

Bu bağlamda vakıfların işlevleri şu şekilde sıralanabilir;¹⁸

Dini alandaki işlevleri; cami ve mescit gibi ibadethanelerin inşasında ve ihtiyaçlarının karşılanmasında vakıflar temel işleve sahiptir. Ayrıca dini kurumlardan olan tekkeler içinde vakıflar tahsis edilmiştir.

Eğitim alanındaki işlevleri; İslam eğitim hayatında önemli kurumlar olan medreselerin ve mekteplerin bakım ve onarımı, öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılanması bu amaçlarla kurulan vakıfların görevidir.

Ekonomik alanda işlevleri; vakıf arazilerinin işletilmesi, buralardan alınan öşür ve vergilerin toplanması, vakıflarda çalışanların maaşlarının karşılanması, vakıf arazilerinin kiraya verilip gelir elde edilmesi gibi konular ekonomik faaliyetlerdir. Ayrıca para vakıfları da ekonomik anlamda işlevlere sahip vakıflardır.

Sosyal yardım alanındaki işlevleri; imaret, zaviye, şifahane gibi halkın genel ihtiyaçlarını karşılamak adına kurulan müesseselerin ihtiyaçlarının karşılanması bakım ve onarımının gerçekleştirilmesi için vakıflar kurulmuştur. Bu vakıflar ihtiyaç sahiplerinin beklentilerine cevap verme konusunda önemli işlevler üstlenmişlerdir.

Siyasi anlamda işlevleri; sultan ve vezir gibi yöneticilerin halkın ihtiyaçlarını karşılamak adına oluşturdukları vakıflar sayesinde otorite ile halk arasında ilişki yumuşamış, toplumsal barışın sağlanmasına katkı sunulmuştur.

Şehircilik alanında işlevleri; şehrin sokaklarının bakımı, onarımı, temizliği, mahallelerde bulunan çeşme, kar sebili gibi yapıların hizmetlerinin devam ettirilmesi,

Yayınevi, 1985), 4/284.

¹⁶ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vakıf Medeniyeti* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2014), 60-72

¹⁷ Mehmet Ali Kirman, "Vakıf", *Din Sosyolojisi Sözlüğü* (Adana: Karahan Yayın Evi, 2016), 330.

¹⁸ Mehmet Doğan, "Vakıf Medeniyetimize Sosyal Siyaset ve Sosyoloji Açısından Bir Yaklaşım". *Istanbul Journal of Sociological Studies* 0 / 34 (Eylül 2011):13-15.

afetlerde meydana gelen zararların giderilmesi gibi işlevlerin yerine getirilmesi amacıyla avarız vakıfları kurulmuştur. Bu vakıflar belediyeçilik kurumunun ortaya çıkmadığı dönemlerde belediyelere ait hizmetleri yerine getirmişlerdir. Bu kurumun teşekkülü ile beraber işlevlerini belediyeler üstlenmişlerdir.

Vakıfların bu olumlu işlevlerinin yanında zaman içinde toplumsal açıdan ortaya çıkan bazı olumsuz durumlarından bahsedilmiş ve bu kurumlar eleştirilmiştir. Tanzimat'la beraber vakıfların batılı kurum yapısına uymadıkları, işlevlerini tam yerine getiremedikleri ve köhneleştikleri iddia edilerek kapatılmalarına yönelik kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır.

Köprülü vakfa yapılan itirazların ahlaki ve iktisadi olmak üzere iki açıdan olduğunu söylemektedir. Ahlaki açıdan itiraz vakıfların özel teşebbüs ruhunu yok edip insanları tembelleğe sürüklediği iddiasına dayanmaktadır. İktisadi temelli itirazın dayanağı ise vakıf mallarının ekonomik sistem içinde tedavülü mümkün olmadığı için gelir elde etmek mümkün olmamakta ve bu durumda milli ekonomiye zarar vermektedir yönündedir.¹⁹ Köprülü bu eleştirilere karşı sosyolojik metottan hareket ederek şu cevabı vermektedir;

“Vakıf müessesesi, dinî ve hukukî bütün müesseseler gibi, içinde inkişaf ettiği cemiyetin maddî ve manevî şartlarına uygun olarak ve cemiyetin umûmî hayatıyla ahengini muhafaza ederek uzun bir tekâmül geçirmiştir. Onun inkişaf ve inhitat devirleri, kendisini çerçevesiyle içtimaî muhitin inkişaf ve inhitatıyla tamamen muvazi gitmiştir. İslâm medeniyetinin yüksek devirlerinde, bu müessese de âinî-ljayrî vazifelerini muvaffakiyetle yapmış, İslâm kavimlerinin siyâsî ve iktisadî gerileyişi onu da geriletmiş, soysuzlaştırmıştır.”²⁰

Her ne kadar vakıflar temel kurumlar arasında olmayan tali kurumlardan birisi olsa da kurumların tanımı, işlev ve özellikleri dikkate alındığında kurumların pek çok niteliğini üzerlerinde taşıdığını söylemek mümkündür. Kurumların tanımında geçen bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak ve rol ilişkileri ile ilgili vurgu genel anlamda vakfın tanımıyla da örtüşen konulardır. Bunun yanında gruplar arası iş birliği oluşturma, toplumsal dayanışmayı geliştirme, bireysel özellikleri destekleme, istikrarlı ortam sağlama gibi kurumların toplumsal işlevleri yine vakıfların işlevleriyle benzerlik göstermektedir.

3. Amasya ve Vakıflar

Alpaslan'ın Malazgirt zaferinden sonra Türklerin hakimiyeti altına giren Amasya Anadolu Türk tarihi açısından önemli bir şehir olmuştur. Dânişmendliler ve Selçuklular döneminde önemli devlet adamları tarafından yönetilen şehir Türk-İslam medeniyetinin Anadolu'daki önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri haline gelmiştir. Özellikle Anadolu Selçukluları döneminde şehirde pek çok ilmî ve hayrî kurumlar oluşturulmuş bunların yaşatılması için vakıflar tesis edilmiştir. Aynı durum

¹⁹ M. Fuat Köprülü, *İslam ve Türk Hukuk tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1983), 391.

²⁰ Köprülü, *İslam ve Türk Hukuk tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, 403.

Moğol Eratnalılar hakimiyeti döneminde de devam etmiş şehrin kültür ve ilmî hayatına katkı sağlayan kurumlar inşa edilmiştir.²¹

Amasya Türklerin hakimiyetindeki en parlak dönemine Osmanlılar hakimiyetinde ulaşmıştır. Yıldırım Bayezid döneminde Osmanlı hakimiyetine giren şehir bulunduğu jeo-politik konumu nedeniyle idari merkez olarak seçilmiş, ülkenin doğudaki en önemli üstü haline gelmiştir. Osmanlı'nın devlet yönetimi tecrübesi kazanmaları amacıyla şehzadeleri sancaklara gönderme uygulaması neticesinde şehirde pek çok şehzade valilik yapmış devlet yönetme tecrübesini bu şehirde kazanmışlardır. Sancaklardaki her bir şehzade valilik yaparken aynı zamanda kendi idari, kültürel ve ilmî muhitini oluşturmuş, böylece etraflarında pek çok idareci, ilim adamı ve sanatçı toplamışlardır. Aslında şehzadeler valilik yaptıkları şehirlerde küçük bir payitaht merkezi oluşturmuşlar; ileride tahta oturunca kendi kadrolarının çekirdeğini buralarda şekillendirmişlerdir. Böyle bir uygulama sancak merkezlerinin toplumsal hayatını zenginleştirmiş kültür, sanat, siyasi anlamda bir merkez haline gelmelerine yol açmıştır.²²

Aralarında Çelebi Mehmed, II. Murad, Fâtih, II. Bayezid gibi daha sonra saltanatın başına geçecek olanların da bulunduğu pek çok şehzade Amasya'da valilik yapmıştır. Bu durum şehrin toplumsal kimliğini önemli şekilde etkiledi ve taşradaki diğer şehirlerde ayrışmasına neden oldu. Özellikle yirmi yedi yıl şehrin valiliğini yapan II. Bayezid döneminde burada bulunan yöneticiler eliyle büyük imar faaliyetleri gerçekleştirildi. Camiler, medreseler, mektepler imarethaneler gibi toplumsal hayat açısından önemli pek çok kurum inşa edilerek bunların yaşatılması için vakıflar ihdas edildi. Selçuklular, Eratnalılar ve Osmanlılar döneminde oluşturulan toplumsal kurumların yaşatılması için oluşturulan vakıflar Amasya şehrinin vakıf kültürü açısından zenginleşmesine neden olmuştur.²³

Şer'iyeye Sicil defterleri kadılar tarafından tutulan mahkeme kayıtları olup tutuldukları dönemin toplumsal hayatıyla ilgili bilgiler veren önemli tarihi vesikalardır.²⁴ Toplumsal hayatın kolaylaştırılması adına tesis edilen vakıf kurumlarıyla ilgili bazı bilgilere bu defterler aracılığıyla ulaşmak mümkündür.²⁵ Vakıfları denetleme yetkisine sahip olan kadılar denetledikleri vakıfların muhasebe kayıtlarını Şer'iyeye Sicil defterlerine işleyerek kayıt altına almışlardır. Muhasebe kayıtlarında vakfın mütevellisi, gelir kaynakları, harcama yapılan kalemlere yer verilmiştir. Harcama yapılan yerler vakfın hangi işlev için kurulduğu bilgisini vermesi

²¹ Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş (Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 1986), 207.

²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları, 1982), 489.

²³ Abdizade, *Amasya Tarihi* 209.

²⁴ Ahmet Akgündüz, *Şer'iyeye Sicilleri I* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1988), 12,13.

²⁵ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, haz. İskender Türe, Salim Kaynar (İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2017), 155.

açısından önem arz etmektedir. İçlerinde bu tür bilgileri barındıran defterler vakıflarla ilgili önemli tarihi belge olma niteliğindedirler.²⁶

Amasya Şer'iyeye Sicil defterleri içerisinde bulunan başka bazı defterlerde vakıflarla ilgili muhasebe kayıtları bulunuyor olsa da en geniş vakıf muhasebe kayıtlarının olduğu defter H. 1254 (M.1838 ve 1839) tarihli 76. Şer'iyeye Sicil defteridir. Toplumsal kurum olarak işlevleri açısından Amasya vakıfları hakkında bilgi verilecek olan bu çalışmada zengin içeriği nedeniyle bu defter kaynak olarak seçilmiş ve incelenmiştir. Bu defterde H. 1251, 1252, 1253, 1254 senelerinin vakıf muhasebe kayıtları mevcuttur. Farklı senelerin muhasebelerini içermesi nedeniyle defterde aynı vakfa ait birkaç kayıt mevcut olduğundan vakıf isim olarak da tekraren geçmektedir. Çalışmanın amacı bu defterde bulunan Amasya vakıflarını ve işlevlerini ortaya koymak olduğu için vakfın tek bir muhasebe kaydı dikkate alınmış ve hakkında bilgi verilmiştir.

4. İşlevlerine Göre Amasya Vakıfları

Bu bölümde Amasya vakıfları dini kurumlar, eğitim kurumları, tasavvufi kurumlar (tekke, türbe ve zaviye), sosyal işlevleri olan kurumlar başlıkları altında tasnif edilerek ele alınacaktır.

4.1. İbadet Amaçlı Kurumlar (Camiler ve Mescitler)

Camiler ve mescitler İslam'ın ilk dönemlerinde çeşitli işlevlere sahip olan mekanlar olmalarına rağmen daha sonraları farklı kurumların teşekkülü ile sadece ibadet etme maksatlı inşa edilen kurumlar haline gelmişlerdir. İlk dönemlerde mescit şeklinde isimlendirilseler de özellikle Osmanlı kültüründe cami büyük, mescit de daha küçük ibadet yerlerine verilen ad olmuştur. Banileri tarafından bakım, onarım ve görevlilerinin maaşı için gelirler tahsis edildiği için vakıf kültürü açısından en çok vakfın teşekkül ettirildiği kurumlar ibadethaneler için tesis edilmiş vakıflardır.²⁷ Bu dönemde Amasya şehir merkezinde bulunan ibadethanelerin bakım, onarım ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması için kurulmuş ve aktif olarak hizmet veren yirmi bir vakıf vardır.

Pir Mehmet Çelebi bin Süleyman Vakfı (Pir Mehmet Camii Vakfı): Vakıf 530 kuruş gelire sahip olup camimin tamir ve levazımat ihtiyacı, imam ve müezzin maaşlarının ödenmesi gibi işlevleri yerine getirmek için harcanmıştır.²⁸

Pazar-ı Süfla Camii (Aşağı Pazar) Vakfı: Vakfın mütevellileri cami imamı el-Hac Muhammed Emin ve hatip Ahmet Rıfat'tır. Vakfın bu dönemdeki gelirleri 835 kuruştur. Bu gelir imam, müezzin, hatip, meşihat görevlilerinin maaşları, vakfın sahip olduğu bağın bakımı, çeşmenin tamiri, caminin teşrifatı, lazım olan yağın temini için

²⁶ Yunus Uğur, "Şer'iyeye Sicilleri" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39/9.

²⁷ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vakıf Medeniyeti*, 142-143.

²⁸ Amasya Sancağı Şer'iyeye Sicil Defteri (1254), Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi MŞH.ŞSC.d. 456/76. 1b.

kullanılmıştır. Ayrıca Muhammediyye-hân (Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin (ö. 855/1451) Osmanlı dinî-tasavvufî kültürünün oluşmasına katkıda bulunan manzum eseri.) ve devr-hânlar (devamlı Kur'an okuyan) içinde vakıf gelirinden ödeme yapılmıştır.²⁹

Mustafa Bey bin Yörgüç Paşa Vakfı: Vakfın mütevellisi, vâkıfın evladından Ali Bey olup geliri 7180 kuruştur. Vakıf cami ve imaretin ihtiyaçlarının karşılanması için kurulmuştur. Vakıf cami ve imaretin odun, balmumu, yağ mumu gibi ihtiyaçlarını karşılamaktadır.³⁰

Kilari Süleyman Ağa Camii Vakfı: Haremeyn-i Şerifeyn vakfı olan vakfın mütevellisi Ahmet izzet, geliri ise 2392 kuruştur. Vakıf gelirlerinin beşte biri mütevellî ücreti olarak verilmiştir. Bundan başka gelirler imamet, müezzinlik, hitabet, cibâyet (vakfın gelirini toplamak, tahsildarlık) ve vakıf mallarının tamirine harcanmıştır.³¹

Yörgüç Paşa Vakfı: Mütevellisi Ali bin Abdullah Bey'dir. Geliri 24867 kuruştur. Gelirlerinin bir kısmı daha önceden var olan borçlar için harcanmıştır. Vakıf gelirlerinden akça olarak cami görevlilerinin (ehl-i mürtezika) istihkakı ödenmiştir. Bunun yanında imaretin ihtiyacı olan odun alımı yapılmıştır. Ayrıca Tokat'ta bulunan hamam, vakfa bağlı olan vakfiyeler ve camiye yakın bir yerde bulunan ev de tamir edilmiştir. Yine caminin avlusunda buluna şadırvan ve yakınında bulunan hamama yeşil ırmaktan su taşıyan dolabının tamirlerine vakıf gelirlerinden harcama yapılmıştır. Bunun yanı sıra vakfa ait olan, şehirde Kapan Hanı diye bilinen hanın tamiri de yapılmıştır.³²

Bülbül Hatun Vakfı: Haremeyn-i Şerifeyn olan vakfın mütevellisi Ahmet bey olup, geliri 5692 kuruştur. Vakıf gelirlerinden yapılan harcamalar ise şunlardır: Mutat Haremeyn-i Şerifeyn ödemesi, Ladik'teki cami için aydınlatma malzemesi masrafları, cami-i şerife hasır, Amasya'daki cami-i şerife levazımat alınması, Ladik'teki caminin avlusundaki çeşmenin tamiri ve çevresinde bulunan hamamın külhanının ve su yollarının tamiri, Amasya'da bulunan caminin avlusundaki mektebin tamiri, Amasya'daki hamamın tamiri ve ehl-i mürtezikanın istihkakı.³³

Sultan Bayezid-i Veli Cami ve İmareti Vakfı: Haremeyn-i Şerifeyn vakfı olan vakfın mütevellisi Muhammet Esad Beydir. Vakfın gelirinden caminin ve imaretin aydınlatma giderleri için harcamalar yapılmıştır. İmarette kullanılmak üzere pirinç yulaf, buğday, bal, nohut, et, tuz, ekmek gibi gıda ve yakacak satın alınmıştır. Cami ve Osman Bey türbelerinin çerçevesinin onarımı ve cam alımı harcaması yapılmıştır. Cami, medrese ve mektebe gerekli olan kâğıt satın alımı yapılmıştır. Minare, Osman Bey türbesi, şadırvan, avlu, medrese, mektep, kurşunlar, su dolabı, imaretin ekmek pişirme fırını tamir edilmiştir. Caminin yüz yirmi adet halısı ve kilimi yıkanmıştır.

²⁹ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri. (1254) 2a.

³⁰ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri.(1254) 2a.

³¹ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri.(1254) 6a.

³² Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri.(1254) 6b.

³³ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri.(1254) 7a.

İmaretin şeyhinin maaşı, müteveli maaşı vakıf gelirlerinden ödenmiştir. Masarılı mutadiyye adı altında müezzinlere ve suhteyeye (medrese talebelerine) verilmek üzere baklava masrafından da bahsedilmektedir.³⁴

Kayalı Mescidi Vakfı: Vakfın geliri 495 kuruş olup, imamet vazifesinde olan görevlilerin maaşı için harcanmıştır.³⁵

Yakup paşa Camii Vakfı: Mütevellisi Mustafa Efendi olup, geliri 3885 kuruştur. Vakfın gelirleri caminin değişik ihtiyaçları ve vakıf görevlilerinin maaşları ve ücretleri için harcanmıştır.³⁶

Abdullah Paşa Vakfı: Vakıf sahibi Abdullah Paşa'nın sofular mahallesinde cami, caminin yakınında medrese odaları ve cami avlusunda beş musluklu çeşme hayratı mevcuttur. Vakfın 7386 kuruş geliri olup bu gelirden vakıf görevlilerinin, müderrisin ve mütevellinin maaşları; imamın, müezzinin, hatibin, kitabetin ve devirhanın ücretleri ödenmiştir. Caminin aydınlatması için malzemeler alınması, hasır satın alınması, pencere, çerçeve ve camların tamiri, kilimlerin temizlenmesi, cami avlusundaki çeşmenin su yollarının temizlenmesi, caminin bazı ihtiyaçlarının karşılanması, kiremit ve kurşun alınması, vakıf arazilerindeki mahsulatin taşınması gibi harcamalar vakfın yaptığı diğer harcamalardır.³⁷

Havace Sultan Vakfı: Vakfın mütevellileri Ali, Mehmet ve Mahmut adlı kişiler olup, geliri 1620 kuruştur. Vakıf gelirinden Vermiş köyünde bulunan caminin çatısı tamir edilmiş, kiremit masrafı ödenmiş, yakındaki çeşmenin onarımı yapılmıştır. Ayrıca Muharrem ayında aşure dağıtım da yapılmıştır. Yine vakfın müteveli, caminin imamet, kitabet, hitabet, tabaklık, imaret şeyhliği, nezaret, zâviyedârlık, cibâyet ücretleri de gelirlerden ödenmiştir.³⁸

Hızır Paşa Vakfı: 18847 kuruş olan vakfın gelirinden caminin aydınlatılması, hasır alımı, pencere ve çatı tamiri, şadırvan tamiri, su yolu tamiri, helaların tamiri, dükkân tamiri, vakfın imareti harap ve metruk olduğu için şehrin başka yerlerindeki ilim talebelerine ödemeler, vakfın medresesinde mevcut vazifeyi uluma ödemelerine harcama yapılmıştır. Ayrıca vakıf gelirlerinden müderrislik, müezzinlik, cibâyet, kitabet, devirhevanlık, firaşlık, kilercilik, imaret aşçılığı, hammaliyelik, âbkeş (su temin eden), cüzhevanlık (Kur'an-ı Kerîm okuma görevi), imaretin cenazeliği gibi görevler için ödemeler yapılmıştır. 1251.³⁹

Hızır Paşazâde Mehmet Paşa Vakfı: Vakfın geliri 16494 kuruş olup aydınlatma için yağ alımı, süpürge ve hasır alımı, su yollarının ve şadırvanın tamiri, caminin pencerelerinin ve çatısının tamiri, talebeyi uluma ödeme harcamaları yapılmıştır. İmamet, hitabet, cüzhevanlık, imaret aşçılığı, cibâyet, kilercilik, kendüm

³⁴ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri.(1254) 7b.

³⁵ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri.(1254) 8b.

³⁶ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri.(1254) 8b.

³⁷ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri.(1254) 12a.

³⁸ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 15a.

³⁹ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 15b-16a.

(gendüm) kub (değirmencilik), nektâcı (nekkad), nezaret, tabaklık, müezzinlik, firaşlık, çerağdarlık, müderrislik, şeyh-i imaret, devirhevanlık, katiplik görevleri içinde vakıf gelirlerinden ödeme yapılmıştır.⁴⁰

Merhum Emir Divettar Paşa Kızı Ehli Hatun ve Seyyid Yahya Vakfı: Vakfın geliri 3265 kuruştur. Vakıf gelirlerinden nezaret, cüzhevanlık, firaşlık, mütemudiyyat, imamet, türbehevanlık, hitabet, devirhevanlık, kitabet, noktacılık, cibâyet gibi görevliler için ödeme yapılmıştır. Ayrıca vakfın zaviyesinin, caminin, türbenin ve hanın tavanlarının tamir masrafı, Ehli Hatun'un ruhu için senede bir defa fakirlere dağıtılmak üzere pişirilen helvanın masrafı gelirlerden ödenmiştir.⁴¹

Torumtay bin Abdussamed Bey Vakfı: Vakfın geliri 15117 kuruştur. Nezaret, cüzhevanlık, firaşlık, mütemudiyyat, imamet, türbehevanlık, hitabet, devrhevanlık, kitabet, noktacılık, cibâyet gibi görevlilerin ücretleri vakıf gelirlerinden ödenmiştir. Caminin aydınlatma gideri ve tavan ve duvar tamiratının masrafları için de harcama yapılmıştır.⁴²

Yakup Paşa Vakfı: Vakfın mütevellisi Mustafa Efendi'dir. Vakfın gelirlerinden cami ve medresenin aydınlatma masrafı, bazı gerekli tamirat, minberinin ve iç tavanının tamiri giderleri ödenmiştir. Bunu yanında vakfın meşihat, nezaret, imamet, müezzinlik, devrhevanlık, cüzhevanlık, cibâyet, çerağlık, kitabet ve firaşlık gibi hizmetleri için de görevlilere ödemeler yapılmıştır.⁴³

Hacı İsa Vakfı: Vakfın geliri 1225 kuruş olup, Acem Ali Mescidi'nin tamir masraflarının yanında imamet ve müezzinlik ücretleri de vakıf gelirinden ödenmiştir.⁴⁴

Ahi Sadettin Mescidi Vakfı: Vakfın mutasarrıfı Osman bin Mehmet olup, geliri 440 kuruştur. Vakıf gelirleri mescidin görevli ücretlerinin ödenmesi için harcanmıştır.⁴⁵

Bayram Paşa Vakfı: Mütevellisi Seyyid olan vakfın geliri 10345 kuruştur. Vakfın gelirleri kalede mevcut olan cami ve Kurşunlu Camii'nin masrafları için harcanmıştır. Vakfın mütevellilik, firaşlık, devirhevanlık, hitabet, imamet, müezzinlik, cüzhevanlık görevlerinin ücretleri de bu gelirden ödenmiştir.⁴⁶

Hacı Hamza bin Hacı İsa Vakfı: Vakfın geliri 2065 kuruştur. Vakfın mevcut bir mescidi olup gelirleri mütevellilik ve imamlık ücretleri için harcanmıştır.⁴⁷

⁴⁰ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 16b-17a.

⁴¹ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 17a-17b.

⁴² Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 18b-19a.

⁴³ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 21a.

⁴⁴ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 22b.

⁴⁵ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 23b.

⁴⁶ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 24a.

⁴⁷ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 31a.

İyas Ağa Camii ve Medresesi Vakfı: Vakfın mütevellileri Şerif Mehmet, Seyyid Ahmet b. Abdullah'tır. Geliri 1856 kuruştur. Vakfın gelirlerinden Şamlar Mahallesi'nde bulunan caminin aydınlatma masrafları, kubbe tamiri ve içinde yapılan bazı tamirat için harcama yapılmıştır. Ayrıca vakfa ait Kumacık Hamamı'nın ve hamama nehirden su alan dolabın ve medresesinin tamir masrafları da vakıf gelirinden ödenmiştir. Vakfın mütevellilik, camimin imamlık, müezzinlik, mektebin sıbyan muallimliği ve halifesıbyanlık, firaşlık, kandilcilik görevli ücretleri de vakıf gelirlerinden ödenmiştir. Vakıf Amasya'da bulunan medrese öğrencilerine mutak olarak ödemeler yapmıştır.⁴⁸

4.2. Eğitim ve Öğretim Vakıfları

Bu vakıflar toplumun eğitim ihtiyacını karşılayan medrese, mektep, sıbyan okulu gibi kurumların inşası ve yaşatılması için teşekkül ettirilmiştir.⁴⁹ Amasya şehri Selçuklu ve Osmanlı devletleri döneminde kurulan medreseleri ile tanınmıştır. Hatta şehre gelen seyyahlardan Georges Perrot medreselerin çokluğu ve şehir nüfusunun üçte biri oranında öğrencilerden oluşması nedeniyle Amasya'ya Anadolu'nun Oxford'u yakıştırmasını yapmıştır.⁵⁰

Yukarıda geçen cami vakıflarından Yörgüç Paşa Camii Şerifi Vakfı, Sultan Bayezid-i Veli Cami ve İmareti Vakfı, Abdullah Paşa Vakfı, Hızır Paşa Vakfı; Hızır Paşazâde Mehmet Paşa Vakfı, Torumtay bin Abdussamed Bey Vakfı, İlyas Ağa Camii ve Medresesi Vakfı bünyelerinde medrese ve mektep barındıran eğitim işlevli vakıflardır. Bu vakıflardan bahsedilirken gelirlerinden ve işlevlerinden de bahsedilmiştir. Burada ayriyeten zikredilmemiştir.

Dâr-ül Hadis Medresesi Vakfı; vakfı hayır sahiplerinden Hacı Osman kurmuştur. Mutasarrıfları Hafız Ali, Muhammed Arif ve Ahmet Reşit beylerdir. Vakfın 2255 kuruş gelirinin büyük bir kısmı maaş giderleri olarak harcanmıştır.⁵¹

Hızır Paşa Camii İçindeki Mektebin Vakfı; Vakfın geliri 300 kuruş olup geliri muallim-i sabiye maaş olarak verilmiştir.⁵²

Uğrâkıyye (Doğrâkiye)⁵³ Medresesi Vakfı: Vakfın geliri 915 kuruş olup müderrisi Seyyid Muhammed bin Ali'dir. Vakıf gelirleri vakfın sahip olduğu bağın tamirata ve müderris maaşı için harcanmıştır.⁵⁴

Acem Ali Mahallesinde Muallimhâne Vakfı: Vakıf Acem Ali mahallesinde hayır sahiplerinin Kur'an-ı Kerim ve tecvit öğretilmesi şartıyla inşa ettikleri

⁴⁸ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 39a-39b.

⁴⁹ Heyet, Bir Medeniyetin İz Düşünü Vakıflar, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014), 238,239.

⁵⁰ Ali Tuzcu, *Seyahatnamelerde Amasya* (Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 477.

⁵¹ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 17b.

⁵² Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 31b.

⁵³ Abdizâde Hüseyin Hüsamettin, *Amasya Tarihi*, 235,236.

⁵⁴ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 48a.

muallimhâneye aittir. Mutasarrıfı Seyyid Muhammed Arif bin Ahmet olup geliri 995 kuruştur. Vakıf gelirleri görevini hakkıyla yapan, merhamet ve şefkat sahibi muallimhâne görevlisinin maaşı için harcanmıştır.⁵⁵

Kale Muallimhânesi Vakfı: Vakfın mutasarrıfları Ömer Halife ve Ahmet halife adlı kişiler olup yıllık geliri 450 kuruştur. Ayrıca vakfın Çorum'da Kemal Paşa Muallimhânesi mevcuttur. Gelirler buralarda bulunan görevlilerin maaşlarının ödenmesi için harcanmıştır.⁵⁶

Hilafet Gazi Medresesi Vakfı: Vakıf mütevellisi Seyyid Ali Halife bin Mustafa olup geliri 4852 kuruştur. Vakıf gelirlerinden mütevellinin, müderrislerin ve muidin ücretleri ödenmiştir. Ayrıca medresenin ve vakfın yakınındaki hanenin tamiri içinde harcama yapılmıştır.⁵⁷

Seyyid Hafız Abdüllatif Kütüphanesi Vakfı: Kütüphane Sultan Bayezid Han Camiinin yakınında olup, hafızı kütüpleri (kütüphane görevlisi) Muhammed ve Seyyid Muhammed Hilmi halifelerdir. Vakfın 120 kuruştan ibaret olan gelirleri vakfa ait olan bir eski dükkânın tamirine ve hâfız-ı kütüplerin maaşlarına harcanmıştır.⁵⁸

4.3. Tasavvufi Vakıflar

Bu başlık altında tasavvuf düşüncesinin ortaya çıkardığı kurumlar olan tekke ve zaviye vakıfları ele alınacaktır. Bunun yanında türbeler de çoğunlukla tasavvuf büyüklerinin defnedildiği mekanlar olduğu için buralar için oluşturulan vakıfları da tasavvufi vakıflar başlığı altında incelemek mümkündür. Tasavvuf düşüncesi tekkelerde şekillenmiş, bu düşünceye dayalı eğitim metotları bu müesseselerde halka öğretilmiş ve insanlar buralardan terbiye alarak kendilerini manevi anlamda geliştirmişlerdir. Bu manevi eğitimin yanında tekkeler spor, sanat, edebiyat gibi toplumsal hayatın değişik alanlarında eğitimlerin verildiği yerlerde olmuşlardır.⁵⁹ Müslüman toplum açısından önemli işlevlere sahip olan tekke ve zaviyelerin yaşatılmasına özen gösterilmiş ve bunun için vakıflar tesis edilmiştir. Tasavvuf önderlerine ait kabirlerin bulunduğu yerlerin etrafına tekkeler ve zaviyeler inşa edildiği için türbe vakıflarını da tekke ve zaviye vakıflarıyla beraber ele almak uygun olacaktır.

Mevlevihane Sultan Alaaddin Vakfı: Vakfın mütevellisi Muhammed Efendi olup geliri 1680 kuruştur. Vakıf gelirlerinin büyük kısmı fakirler için çıkarılan yemeğin harcamalarına gitmektedir.⁶⁰

Seydi Vakfı: Vakfın mütevellileri Seyyid Halil ve Seyyid İbrahim olup geliri 6680 kuruştur. Amasya'da vakfa ait bir türbe mevcuttur. Vakıf gelirlerinden bu

⁵⁵ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 60a.

⁵⁶ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 61b.

⁵⁷ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 77a.

⁵⁸ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 79a.

⁵⁹ Mustafa Kara, *Din Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1977), 49,50.

⁶⁰ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 1b.

türbenin tamiri için harcama yapmıştır. Ayrıca vakfın mütevellilik, cüzhevanlık görevleri için de vakıf gelirlerinden ödeme yapılmıştır.⁶¹

Havace Sultan Türbesi Vakfı: Amasya içinde merhum Havace Sultan'a ait bir türbe mevcuttur. Bu vakfın gelir ve giderleri ile ilgili cami vakıfları bölümünde bilgi verilmiştir.⁶²

Sultan Türbesi Vakfı: Vakfın mütevellileri Seyyid Ali ve Ahmet olup gelirleri 295 kuruştur. Amasya içinde bir türbesi mevcut olup gelirler buradaki görevlilerin ücreti için harcanmıştır.⁶³

Hacı Hamza bin Hacı İsa Türbesi Vakfı: Vakfın mütevellisi Seyyid Mustafa ve kardeşleri Şerife Zarife, Şerife Fatıma ve Ayşe'dir. Vakfın türbesi ve zaviyesi mevcut olmadığından 2360 kuruş olan geliri dört mütevelliyeye verilmiştir.⁶⁴

Ahi Darphaneci Zaviyesi Vakfı: Geliri 3170 kuruş olan vakfın mütevellisi ve zaviyedarı Abdulfettah halifedir. Türbesi mevcut olmayıp zaviyesi mevcuttur. Vakıf gelirlerinin bir kısmı zaviyenin tamiri için harcanmıştır. Zaviyede ihtiyaç sahiplerine yemek verilmektedir. Gelirlerden imamlık, mütevellilik ve meşihatlık ücretleri ödenmektedir.⁶⁵

Pir İlyas Türbesi Vakfı: Vakfın mütevellisi Seyyid Ömer bin Muhammed olup geliri 2110 kuruştur. Vakfın gelirlerinin bir kısmı türbenin müteveli maaşının ödenmesi için kullanılmıştır. Ayrıca vakfın türbedarlık, imamlık, bevvablık, bekçilik, cüzhanlık gibi görevleri için de ödeme yapılmıştır.⁶⁶

Ahi Sadettin ve Ahi Fahrettin Zaviyesi Vakfı: Vakfın türbedarları Seyyid Ahmet ve Havva Hatun olup geliri 1245 kuruştur. Vakıf Gelirleri türbedarların ve mütevellinin ücretleri için harcanmıştır.⁶⁷

Selamet Hatun Ya Vedud Zaviyesi Vakfı: Vakfın mütevellisi ve zaviyedarı Mustafa Efendi olup geliri 1777 kuruştur. Vakfın gelirlerinin bir kısmı müteveli ve zaviyedar görevleri için ödenmiştir. Ayrıca vakfın şartı olan yemek verme işi içinde harcamalar yapılmıştır.⁶⁸

Türbe-i Şerif Merhume Sultan Vakfı: Vakfın mütevellileri Seyyid Ali, seyyid Muhammet, Muhammet bin Osman ve Osman bin Ahmet'tir. 437 kuruş olan vakıf gelirinden mütevellilerin ücreti ve türbenin masrafları ödenmiştir.⁶⁹

⁶¹ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 13b.

⁶² Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 15a.

⁶³ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 20b.

⁶⁴ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 26b.

⁶⁵ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 30a.

⁶⁶ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 35a.

⁶⁷ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 41b.

⁶⁸ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 44b.

⁶⁹ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 45b.

Mahmut Bey ve Sultan Hatun Türbesi Vakfı: Vakfın mütevellisi Seyyid Mehmet bin Seyyid Mehmet olup geliri 390 kuruştur. Vakıf gelirleri zaviyedarlık görevi için ödenmiştir.⁷⁰

Fahrettin Cevheri Türbesi Vakfı: Vakfın mütevellileri Mehmet ve Seyyid Said olup geliri geçen dönemden fazlalık ile 6608 kuruştur. Vakıf gelirleri cüzhevanlık geliri için harcanmıştır.⁷¹

Şeyh Cui Zaviyesi Vakfı: Vakfın mütevellileri ve zaviyedarları Osman bin Mustafa ve Hasan bin Hüseyin'dir. Geliri 4015 kuruştur. Vakfın gelirleri zaviyedarlık ve cüzhevanlık görevlerine ve zaviyenin tamir masrafına harcanmıştır.⁷²

Şerafettin Hamza Türbesi Vakfı: Vakfın mütevellileri Muhammet Kâşif ve Ahmet İbn-i Lütfullah'tır. Vakfın mamur bir türbe binası vardır. Geliri 260 kuruş olup vakfın görevlilerinin ücreti için ödenmiştir.⁷³

Türbeyi Şerif Fahrettin Vakfı: Mütevellileri Muhammet ve Şerif adlı kimselerdir. Geliri 1685 kuruştur. Vakıf gelirleri görevlilerin ücreti ve helva pişirilmesi için kullanılmıştır.⁷⁴

Kutlu Melik Zaviyesi Vakfı: Vakfın zaviyedarı Muhammet bin Hüseyin olup geliri 212 kuruştur. Vakıf şartlarından olan yemek verme için gelirlerinden harcama yapılmıştır. Ayrıca vakıf görevlerinin ücretleri de ödenmiştir.⁷⁵

Ehli Hatun binti Emir Merhum Divittar Paşa Vakfı: Vakfın mütevellisi Şeyh Muhammet efendidir. Vakfın geliri 1000 kuruş olup türbenin ve tekkenin tamir masrafları buradan ödenmiştir. Vakfın meşrutu olan helva pişirilmesi ve yemek çıkarılması için de gelirlerden ödeme yapılmıştır. Ayrıca vakıf türbesi için tahsis edilen hizmetlere de harcamalar yapılmıştır.⁷⁶

4.3. Sosyal İşlevi Olan Vakıflar

Vakıflar sadece dini hizmetlerin yürütülmesi için oluşturulmuş kurumlar değildir. Toplumsal hayatın diğer farklı ihtiyaçlarının karşılanması ve bu alanlarda hizmet verilmesi için de vakıflar kurulmuştur. Belediyecilik anlayışının oluşmadığı dönemlerde belediyecilik hizmetlerinin yerine getirilmesi görevi ağırlıklı olarak sivil kurumlar olan vakıflar aracılığı ile yapılmaktaydı. Toplumun sağlık, su, temizlik, gibi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kurulan vakıflar toplumsal kurumların önemli bir yekününü oluşturuyordu. Darüşşifa, hamam, kervansaray, çeşme, su dolapları ve avarız vakıfları bu hizmetlerin karşılanması için tesis edilmiş kurumlardır.⁷⁷

⁷⁰ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 57b.

⁷¹ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 58a.

⁷² Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 64b.

⁷³ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 76b.

⁷⁴ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 84b.

⁷⁵ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 92a.

⁷⁶ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 92a.

⁷⁷ Ziya kazıcı, *İslam Müessesleri Tarihi* (İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1991), 200-2002.

Muhammet Ağa Vakfı: Vakıf Karatay mahallesinde yapılan çeşmenin bakım onarımı için kurulmuştur. Geliri 2100 kuruş olan vakıf çeşmeye su sağlayan su dolabının tamiri için harcama yapmıştır. Ayrıca gelirlerden vakıf yöneticilerinin hisseleri de ödenmiştir.⁷⁸

Darüşşifa Vakfı: Vakfın geliri 3485 kuruştur. Vakfın gelirlerinden mütevellilik, kilercilik, firaşlık, bevvablık, kitabet, abrizi (pislik kabı döken) gibi görevlilerin ücretleri ödenmiştir. Ayrıca darüşşifada bulunan edviye (eczacı), doktor ve doktor yardımcılarının ücretleri vakıf gelirinden karşılanmıştır.⁷⁹

El Hac Ahmet Vakfı: Vakıf Amasya'da bulunan Garabet bağlarına su çıkarmak amacıyla kurulmuş ve bunun içinde bir bağ vakfedilmiştir. Mütevellisi Seyyid Ahmet bin Muhammet olup geliri 165 kuruştur. Vakfın gelirleri bağları sulamak için kullanılan su yollarının bakım ve onarımı için kullanılmıştır. Ayrıca vakfın mütevellisinin ücreti de bu gelirlerden karşılanmıştır.⁸⁰

Bayezid Paşa mahallesinde bulunan pınarların bakım ve onarımı için vakıf: Mahallede bulunan Mucukoğlu, Arap Havace, Hacı Ahmetoğlu, Akpınar pınarlarının bakım ve onarımı için mahalle ahalisi tarafından kurulmuş ve mütevelliliğine Merzifonlu Muhammet Efendi getirilmiştir. 1762 kuruş olan gelir mahalle ahalisinden toplanan paradan ve vakfa ait bir dükkânın kirasından sağlanmıştır. Bu gelir müteveli ücretine, dükkânın bakımına, pınarların bakım ve onarımına harcanmıştır.⁸¹

Helkis Köprüsü Vakfı: Yeşilirmak üzerinde bulunan Helkis köprüsünün bakım ve onarımı için Karasenir Mahallesinde bulunan bir bağ vakfedilmiştir. Vakfın mütevellileri Muhammet Eşref, Mahmut, Abdullah, Muhammet Ali İbn-i Seyyid Muhammed adlı kimselerdir. Geliri 180 kuruş olup müteveli ücretlerinin ödenmesinin yanında köprünün bakım ve onarımı için harcanmıştır.⁸²

Yakutiye Mahallesi Vakfı: Vakıf avarız vakfı olup Yakutiye mahallesindeki bazı hayır sahipleri tarafından mahallenin ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuştur. Mütevellisi aynı zamanda mahalle muhtarı da olan İsmail bin Muhammet'tir. Vakfın geliri daha önceki dönemden devreden miktarla beraber 690 kuruştur. Vakfın gelirinden bir miktar mahallede bulunan hanenin tamirine harcanmıştır. Ayrıca mahallelinin bilgisi dahilinde bazı önemli işler için harcama yapılmıştır.⁸³

Rahtuvan Mehmet Paşa Halilesi Rabia Hatun Vakfı: Vakfın mütevellisi Lütfullah bin Osman'dır. Gelirlerinden müteveli ücreti ödenmiştir. Bunun yanında

⁷⁸ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 18a.

⁷⁹ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 22b.

⁸⁰ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 36a.

⁸¹ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 41a.

⁸² Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 44a.

⁸³ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 46a.

vakfın hayratı olan üç çeşmenin bakım ve onarımı ile bu çeşmelere gelen suların su yolu ücretleri vakıf gelirlerinden karşılanmıştır.⁸⁴

Küklüs Çeşmesi Vakfı: Amasya'nın Kal'ayı Bala pınarının fazladan akan suyuna hayır sahibi kişiler tarafından Küklüs adlı yerde yapılan çeşmenin vakfidir. Mütevellisi Muhammet bin Abdullah'tır. Vakfın 130 kuruş geliri çeşmenin tamir için gerekli olan malzeme alımına harcanmıştır.⁸⁵

Ali Bey bin Ömer Paşa Vakfı: Vakfın mütevellisi Seyyid Abdullah Bey olup geliri 3000 kuruştur. Gelirlerinin harcadığı yerlere bakıldığında vakfın çok amaçlı işleve sahip olduğu görülmektedir. Harcama kalemleri şunlardır; Sultan Bayezid Camii'nin avlusunda bulunan yeni şadırvanının tamiri, Madenüs adıyla bilinen köprü'nün tamiri, vâkıfın hayratı olan bir adet su dolabının tamiri, kavvaflar çarşısında bulunan camide Kur'an-ı Kerim okutulması ücreti, Gürcü Osman Ağa Kızı çeşmesi tamiri, vakfa ait olan hanın tamiri, Osman Ağa Medresesi'nde müderris olanlara kira yardımı.⁸⁶

Gökmedrese Mahallesi Vakfı: Bazı hayır sahiplerinin para vererek oluşturdukları bir avarız vakfidir. Mütevellisi Yusuf bin Mehmet Halife olup geliri 2321 kuruştur. Vakıf gelirleri mahallede bulunan hanelerin tamirine, mahalledeki mektebin çeşmesinin tamirine, kar sebilinin masraflarına, Gökmedrese Camii'nin aydınlatma giderlerine, mezkûr camide sabah namazlarında Yâsin-i şerif okunmasına ve caminin imamının ücretinin ödenmesine harcanmıştır.⁸⁷

Sofizâde Mahallesindeki Dört Çeşmenin Vakfı: Vakıf para vakfı olup bu mahallede bulunan çeşmelerin bakım ve onarımı için kurulmuştur. Geliri 1363 kuruş olup çeşmelerin tamirine harcanmıştır.⁸⁸

SONUÇ

Sosyolojide kurumlar toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla oluşturulmuş toplumsal yapı unsurları olarak kabul edilirler. İşlevlerinin önemine göre asli ve tali olarak sınıflandırılan kurumların her birinin diğerleri ile ilişkileri gerekli ve sürekli olmaktadır. Mesela aile kurumunun din kurumuyla, siyaset kurumuyla, eğitim kurumuyla, ekonomi kurumuyla ilişkisini ve bağlantısını ayrı düşünmek mümkün değildir.

Vakıf kurumu tali bir kurum olmakla beraber diğer ana kurumlarla yoğun bir etkileşim içindedir. İlk değerlendirmede din kurumuyla ilişkisinin daha yoğun olduğu düşüncesi hâkim olsa da pratikte bakıldığında bunun ötesinde işlevlere sahip olduğu görülür. Vakıflar dini bir motivasyonla oluşturulan kurumlar olsalar da işlevlerinin zenginliği nedeniyle hemen hemen bütün asıl kurumlarla da ilişkileri vardır.

⁸⁴ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 54a.

⁸⁵ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 61b.

⁸⁶ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 63b.

⁸⁷ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 61b.

⁸⁸ Amasya Sancağı Şer'îye Sicil Defteri (1254) 95b.

Geleneksel toplumlarda eğitim kurumlarının kurulmasında ve devamının sağlanmasında önemli işlevlere sahip olmuşlardır. Yine sahip oldukları zengin maddi imkanlar sayesinde ekonominin içinde etkin aktör olarak bulunmuşlardır. Bu maddi imkanları zaman zaman siyasilerin dikkatini çekmiş bazen destek bazen de gerilim noktasında onlarla ilişki içinde olmuşlardır.

Vakıf medeniyeti diye de adlandırılan Osmanlı medeniyetinde vakıflar sadece yönetim merkezi olan İstanbul'da teşekkül ettirilmemişlerdir. Siyasi ve ekonomik imkanlar dahilinde Osmanlı coğrafyasının her yerinde vakıflar tesis edilmiş ve aktif olarak işlevlerini yerine getirmişlerdir. Taşrada kurulan bu vakıflar eğitimden sağlığa dini hayattan belediyeçiliğe toplumsal hayatın her alanında sorumluluklar üstlenmişler ve toplumun sağlıklı gelişimi için görevler üstlenmişlerdir.

Amasya Osmanlı siyasi ve kültür hayatında önemli yeri olan bir taşra şehridir. Geçmişte şehzadelerin valilik görevi yaptığı bir şehir olduğu için zengin kültürel ve toplumsal miras birikimine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu zenginliğin aynı zamanda vakıf kültürüne de yansıdığını söylemek mümkündür. Çalışmada incelen H. 1254 tarihli 76 no'lu şer'iyeye sicil defteri şehirde M.1838 ve 1839 yıllarında değişik işlevlere sahip pek çok vakfın olduğunu ortaya koymaktadır. Belediyeçilik kurumunun oluşturulmadığı dönemlerde Osmanlı şehirlerinde bugün ki belediye işlevlerinin vakıflar tarafından icra edildiği bunun yanında eğitim, yardımlaşma ve dini hizmetlerin de vakıflar tarafından yerine getirildiği görülmektedir. Dini ve toplumsal hayatın her alanına dokunan kurumsal işlevlerin Amasya şehri özelinde de yerine getirildiği bu çalışma ile ortaya konulmuştur.

76 no'lu defterde yirmi üç adet ibadet amaçlı, altı adet eğitim amaçlı, on yedi adet tasavvufi amaçlı, on adet de sosyal amaçlı vakfın olduğu görülmektedir. Cami ve mescitler, yani ibadet amaçlı kurulan vakıflar sadece ibadet mekanlarının bakım ve onarımını değil, aynı zamanda eğitim ve imaret gibi sosyal amaçları da gerçekleştiren kurumlar olmuşlardır. Bu vakıflar ele alınırken isimlerinin cami vakfı olması nedeniyle ibadet amaçlı camiler içinde değerlendirilmiştir. Örneğin Sultan Bayezid Vakfı caminin ihtiyaçlarının yanında eğitim ile ilgili medresenin ve sosyal amaçlı imaretin ihtiyaçlarına yönelik işlevleri de yerine getirmiştir. Aynı şekilde Mehmet Paşa Vakfı, Hızır Paşa Vakfı, İyas Ağa Vakfı ve Yörgüç Paşa Vakfı gibi vakıflarda çok amaçlı işlevlere sahip vakıflardır.

Vakıfların işlevleri değerlendirildiğinde ibadet amaçlı kurulan vakıflar camilerin ve mescitlerin kurulması, devamının sağlanması gibi görevleri üstlenmişlerdir. Caminin tamiri, aydınlatılması, şadırvanının bakımı ve onarımı, su yollarının iyileştirilmesi gibi görevlerde vakıflar tarafından yerine getirilmiştir. Ayrıca imam, müezzin, hatip, vaizlik gibi görevlilerin ücretleri de vakıflar tarafından ödenmiştir.

Eğitim amaçlı kurulan vakıflar; medrese, mektep, sıbyan okulu, dârülhadis, muallimhâne, kütüphane gibi kurumların kurulması ve idame ettirilmesi için tesis edilmiştir. Elde edilen gelirler bakım ve onarım yanında kurumlarda çalışan müderris,

muallim, hâfız-i kütüblerin ve diğer yardımcı hizmetleri yerine getiren personelin ücretlerini ödemek için kullanılmıştır. Ayrıca talebelerin yeme, içme, barınma gibi temel ihtiyaçları da vakıflar tarafından karşılanmıştır.

Tasavvufi amaçlı kurulan vakıflar tekke, zaviye ve türbe gibi kurumların ihtiyaçlarına yönelik tesislerdir. Bu kurumlardan özellikle tekke yaygın eğitim kurumlarının fonksiyonuna sahiptir. Bağlı oldukları tasavvufi ekolün öğretilerini kendi mensuplarına öğretirken adap eğitimi yani ahlaki eğitimi de vermeyi amaçlamışlardır. Bunun yanında zaviye ve tekkeler ihtiyaç sahipleri için yemek çıkarma ve senenin belli günlerinde özellikle de mübarek günlerde halkı neşelendirme adına helva ve lokma gibi tatlı dağıtım görevini üstlenmişlerdir. Tasavvuf ulularının medfun olduğu türbeler de bu çeşit vakıflar tarafında inşa edilmiş, bakım ve onarım işleri onlar tarafından yerine getirilmiştir.

Sosyal işlevi olan vakıflar günümüzdeki belediyelerin işlerini yerine getiren vakıflardır. Mahallelerin bakım ve onarımı, fakirlerin ihtiyaçlarının giderilmesi, mahallede bulunan çeşme ve su yollarının bakım ve onarımı bu vakıflar tarafından yapılmıştır. Gelirleri daha çok mahalle halkından zengin olanların verdikleri paralardan ibarettir. Bunun dışında şehrin değişik yerlerindeki kar sebillerine kar temini ve ırmaktan su çıkarmak amaçlı kurulan su dolaplarının bakım ve onarımı bu tür vakıflar tarafından yapılmıştır.

İlahi lütuf amaçlanarak kurulan vakıflar dinin bireysel anlamdaki motivasyon gücünü ortaya koymaktadır. Bunun yanında toplumsal işlevleri açısından ortaya konulan zengin ve güçlü katkı da vakıfların toplumsal değerinin ne kadar çok olduğunu göstermektedir. Vakıfların hem dini hem de toplumsal anlamda yerine getirdiği işlevler onu dini ilimlerin ve sosyoloji ilminin ilgi ve inceleme alanlarına sokmaktadır. Din-toplum ilişkisi denilince de vakıflar din sosyolojisi disiplinin ilgi sahasına girmektedir. Bu konuda araştırmacılara zengin kaynak sunan Osmanlı arşivleri özellikle de şer'iyeye sicilleri Osmanlı toplum yapısının dinamiklerinin anlaşılmasına yardımcı olurken günümüz toplumunun değerlendirilmesine de önemli katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

Amasya Sancağı Şer'iyeye Sicil Defteri (1254), Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi MŞH.ŞSC.d. 456/76.

Abdizâde Hüseyin Hüsameddin. *Amasya Tarihi*. Haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş. Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 1986.

Akgündüz, Ahmet. *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2013.

Akgündüz, Ahmet. *Şer'iyeye Sicilleri I*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1988.

- Aslantürk, Zeki. Amman, Tayfun. *Sosyoloji, Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat fakültesi Yayınları, 1999.
- Aydın, Mustafa. *Kurumlar Sosyolojisi*. Ankara: Kadim Yayınları, 2011.
- Barkan, Ömer Lütfü. "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler". *Vakıflar Dergisi*, 2 (1942): 279-386.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, haz. İskender Türe, Salim Kaynar. İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2017.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslâmiye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye kamusu.VIII.cilt*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Bottomore T.B., *Toplum Bilim*. İstanbul: Beta Basım Yayın, 1984.
- Doğan, Mehmet. "Vakıf Medeniyetimize Sosyal Siyaset ve Sosyoloji Açısından Bir Yaklaşım". *Istanbul Journal of Sociological Studies* 0 / 34 (Eylül 2011): 9-28.
- Fichter, Joseph. *Sosyoloji Nedir?* Ankara: Attila Kitapevi, 1996.
- Günay, Hacı Mehmet. "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/475-479. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Güngör, Özcan. "Sosyal Bir Kurum Olarak Vakfı Doğuran Sebepler". *Toplum Bilimleri*, Haziran 2010, 4 (7): 167-184.
- Heyet, *Bir Medeniyetin İz Düşünü Vakıflar*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014.
- İçli, Gönül, *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2009.
- İnalçık, Halil. "Vakıf Medeniyeti". *Vakıflar Dergisi*, 80. Yıl Özel Sayısı, 2019. 245-247.
- Kara, Mustafa. *Din Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1977.
- Kazıcı, Ziya. *İslam Müessesleri Tarihi*. İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1991.
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlı'da Vakıf Medeniyeti*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2014.
- Kirman, Mehmet Ali. *Din Sosyolojisi Sözlüğü*. Adana: Karahan Yayın Evi, 2016.
- Köprülü, M. Fuat. *İslam ve Türk Hukuk tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1983.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü. Ankara: Bilim-Sanat Yay. 1999.
- Şeker, Mehmet. *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987.
- Tuzcu, Ali, *Seyahatnamelerde Amasya*. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.

Türkkahraman, Mimar. *Toplum ve Temel Toplumsal Kurumalar, Kurumlar Sosyolojisine Giriş*. Ankara: Alp Yayınevi, 2006.

Uğur, Yunus. "Şer'îyye Sicilleri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/8-11. Ankara: TDV Yayınları, 2010.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları, 1982.